

Gıda Etiği Bağlamında Topluluk Destekli Tarım Modeli Üzerine Bir İnceleme

A Study on Community Supported Agriculture Model in the Context of Food Ethics

Fatih ÖZDEN^a

Özet: Başta sentetik tarım kimyasallarının insan ve ekosistem sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi, gıda zincirindeki şirket hâkimiyeti ve fikri mülkiyet hakları olmak üzere birçok hoşnutsuzluğa yönelik sorular ve sorunlar gıda etiğinin gündeminde yer almaktadır. Tarım-gıda sisteminde artan sosyal, ekonomik ve ekolojik sorunlara karşı alternatif gıda ağları olarak da ifade edilen gıda hareketi tüm dünyada hızla büyümektedir. Bu kapsamda topluluk destekli tarım, alternatif gıda ağları içinde endüstriyel tarım sisteminin sorunlu alanlarına yönelik bir hareket olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Topluluk Destekli Tarım (TDT) modelini gıda etiği bağlamında doğru davranış, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde incelemek ve alternatif tarım-gıda sistemi açısından TDT'nin nasıl bir rolü olabileceğini ortaya koymaktır. Çalışmanın ana materyalini ikincil kaynaklar diyebileceğimiz konuyla ilgili literatür oluşturmaktadır. Ayrıca İzmir'de altı farklı TDT grubuna ilişkin katılımcı gözlem yoluyla ve bu toplulukların koordinasyonunda yer alan gönüllülerden açık uçlu sorulardan oluşan bir anket formu aracılığıyla toplanan bilgiler çalışmanın ilgili bölümlerinde yorumlayıcı bir yaklaşımla aktarılmıştır. Son yıllarda başta ABD, AB ülkeleri, Hindistan, Avustralya ve Japonya olmak üzere tüm dünyada TDT gruplarının sayısı hızla artmaktadır. Dünyadaki gelişmelere paralel bir şekilde Türkiye'de de gıda topluluklarının sayısı artmaya devam etmektedir. Bu kapsamda İzmir'de dördü bölgesel, üçü iş yeri esaslı olmak üzere yedi gıda topluluğu bulunmaktadır. Türkiye'deki ve İzmir'deki TDT grupları özellikle dünya örnekleriyle karşılaştırıldığında daha esnek bir yapıdadır. Örneğin, çiftçilerle risk paylaşımı ve üretim planlamasına izin verecek ön ödeme ve alım garantisine dayanan uygulamalar yaygın değildir. Endüstriyel tarım-gıda sisteminin sosyo-ekonomik ve ekolojik açmazları ile Covid-19 pandemi sürecinin açığa çıkardığı kırılmalıklar göz önünde bulundurulduğunda, birçok alanda olduğu gibi tarımsal üretimde ve tüketim kalıplarında da bir paradigma değişikliğine ihtiyaç olduğu görülmektedir. TDT ve benzeri gruplar böylesi bir paradigma değişikliği için deneysel çabalar olarak görülebilir ve farklı işbirlikleri ile yaygınlaşmaları sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Etik gıda tüketimi; gıda hareketi; alternatif gıda ağı; dayanışma ekonomisi

--

Abstract: Questions and problems related with many discontents, especially the negative impact of synthetic agrochemicals on human and ecosystem health, company domination and intellectual property rights in the food chain, are on the agenda of food ethics. Food movement, also expressed as alternative food networks as a response to the increasing social, economic and ecological problems in the agro-food system, is growing rapidly all over the world. In this context, community-supported agriculture stands out as a movement against to problematic areas of the industrial agriculture system within alternative food networks. The main purpose

^aDr., Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü ✉ fatih.ozden@ege.edu.tr

Gönderim Tarihi: 04.09.2020 • Kabul Tarihi: 30.09.2020

of this study is to examine the Community Supported Agriculture (CSA) model in the context of food ethics within the framework of the principles of correct behavior, social justice and sustainability and to reveal what role CSA can play in terms of the alternative agri-food system. The main material of the study is based on the literature on the subject. In addition, the information collected through participatory observation from six different CSA groups in İzmir and a questionnaire consisting of open-ended questions from the volunteers who are in the coordination of these communities has been given in the relevant parts of the study with an interpretative approach. In recent years, the number of CSA groups has been increasing all over the world, especially in the USA, EU countries, India, Australia and Japan. In parallel with the developments in the world the number of CSA groups are increasing in Turkey too. In this context, there are seven food communities in İzmir, four of them are based on region and three of them based on workplace. CSA groups are more flexible in Turkey and İzmir, especially when compared with the world examples. For example, practices based on prepayment and purchase guarantees which allow risk sharing and production planning with farmers are not common. Considering the socio-economic and ecological dilemmas of the industrial agri-food system and the vulnerabilities revealed by the Covid-19 pandemic, it is seen that a paradigm change is needed in agricultural production and consumption patterns as in many areas. CSA and similar groups can be seen as experimental efforts for such a paradigm change and their spread can be achieved with different collaborations.

Keywords: *Ethical food consumption; food movement; alternative food network; solidarity economy*

GİRİŞ

Felsefenin temel alanlarından birisi olan etiğin çıkış noktasının insan için “doğru” ve “iyi” yaşamın ne olduğu ve nasıl yaşanabileceğiyle ilgili sorular olduğu söylenebilir (1). Herkesin hayatının ve iyi yaşam beklentisinin merkezi bileşeni olan gıdaya ilişkin bu kapsamda sorulan sorular da gıda etiğinin çerçevesini belirlemektedir. Bu sorular kimi zaman “gıda güvencesini nasıl sağlayabiliriz” veya “gıda üretimini nasıl artırabiliriz” gibi akademik içerikli olabildiği gibi “gıdamızı doğru şekilde üretebiliyor muyuz”, “bu tür gıdaları tüketmek doğru mu”, “gıdanın üretiminde ve bölüşümünde adaletsizlik var mı” gibi normatif nitelikli de olabilmektedir (2). Bu kapsamda gıdanın üretimi, işlenmesi, dağıtımı ve tüketimi aşamalarındaki doğru davranış, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik gibi başlıklar çerçevesinde sentetik tarım kimyasallarının insan ve ekosistem sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi, gıda zincirindeki şirket hâkimiyeti ve fikri mülkiyet hakları gibi birçok hoşnutsuzluğa yönelik sorular ve sorunlar gıda etiğinin gündeminde yer almaktadır.

Sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte yaşam tarzlarında meydana gelen değişikliğe paralel olarak gıdanın üretiminde ve insanların beslenme biçiminde de değişiklikler yaşanmıştır ve yaşanmaktadır (3). Bu değişikliğin bir yansıması olarak gıda üretimi ile tüketiminin yapıldığı mekân, dolayısıyla gıdayı üreten ile tüketenler arasındaki mesafe de açılmıştır. Uzaklaşma (distanciation) olarak ifade edilen bu durum yabancılaşma sürecini de beraberinde getirmiştir (4). Böylesi bir uzaklaşma ve yabancılaşma, sürecin sorgulanmasına da neden olmaktadır.

Son yıllarda tarım-gıda sisteminde artan sosyal, ekonomik ve ekolojik sorunlara karşı alternatif gıda ağları olarak da ifade edilen gıda hareketi tüm dünyada hızla büyümektedir. Alternatif gıda ağları yeni bir politik bakış ve farklı bir piyasa yönetişimi çerçevesinde gıda üreticileriyle tüketiciler arasında doğrudan bağlantı kurmanın sürdürülebilir ve etik yollarını aramaktadır (5,6). Bu arayışlar birbirinden farklı yapıya ve önceliklere sahip birçok aktörü içermektedir.

Gıda hareketi içindeki farklılıklar gıda etiği ile ilgili kuramsal çalışmalara da yansiyarak bu alandaki tartışmaları çeşitlendirmiş ve kavramın soyut akademik boyutunun ötesine geçerek kamusallaşmasını kolaylaştırmıştır.

Bu aynı zamanda felsefi düzlemdeki gıda etiği kavramını çeşitli sosyo-politik yönleriyle kişisel ve toplumsal yaşama entegre eden bir kesişimselliği ifade etmektedir. Böyle bir kesişimsellik geleneksel felsefi gıda etiği ile gıda hareketleri arasındaki ilişkiyi yeniden biçimlendirme adına da çeşitli imkânlar sunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak gıda etiği kavramı felsefi anlamının dışında doğru davranış, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik çerçevesinde politik yönelimleri ifade etmek için de kullanılabilir. Bu açıdan yaklaşıldığında etik olanla politik olan arasındaki ayrım silikleşmektedir (3,7).

Alternatif gıda ağları içinde yer alan aktörlerin temel motivasyonunu tohum, gübre, ilaç gibi girdileri üreten, teknolojiyi yönlendiren, tarım ürünlerinin ve gıdanın işlenmesini, ticaretini ve perakende satışını yapan büyük şirketlerin hakim olduğu endüstriyel tarım-gıda sisteminin sosyal, ekonomik ve ekolojik eleştirisi oluşturmaktadır (8,9,10,11). Bu kapsamda topluluk destekli tarım, alternatif gıda ağları içinde endüstriyel tarım sisteminin sorunlu alanlarına yönelik üretici ve tüketiciyi doğrudan bir araya getiren bir hareket olarak öne çıkmaktadır (5,6).

Son yıllarda dünyada ve Türkiye’de sayıları artmakta olan topluluk destekli tarım gruplarına ve bu gruplara dahil olan üretici ve tüketicilere yönelik akademik çalışmaların sayısı da artmaktadır. Bu çalışmalar içinde konu üretici ve tüketici davranışları, topluluk destekli tarımın çevre ve yerel ekonomiye katkıları gibi başlıklardan birisi veya birkaçı açısından ele alınabilmektedir. Konuyu üreticiler açısından inceleyen çalışmalar topluluk destekli tarımın üretici gelirin etkisi, üreticileri topluluk destekli tarım gruplarına yönlendiren sosyo-ekonomik ve demografik faktörler gibi başlıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır (6,12,13,14,15). Tüketici odaklı araştırmalarda ise genellikle topluluk destekli tarım gruplarına üyelikte öne çıkan motivasyon kaynakları ile tüketicilerin bu topluluklara yönelmesinde etkili olan sosyo-ekonomik ve demografik özellikler incelenmektedir. Bu çalışmalarda söz konusu motivasyon kaynağı olarak sağlıklı, güvenilir, taze ve organik ürünlere iyi fiyatlarla ulaşılabilme, yerel üretimi ve küçük aile çiftliklerini destekleme, ürünlerin nerede, kim tarafından ve nasıl üretildiği konusunda bilgi sahibi olma, sürdürülebilir tarımsal üretimi destekleme gibi faktörlerin öne çıktığı görülmektedir (6,16,17,18,19,20,21,22,23). Konuyu topluluk destekli tarımın mevcut tarım-gıda sistemine ne ölçüde alternatif olabileceği tartışması üzerinden daha makro çerçevede ele alan çalışmalar da bulunmaktadır (11,24,25,26).

Gıda etiği ve etik gıda tüketimi ile ilgili geniş bir literatür olmasına karşın konuyu topluluk destekli tarım özelinde ele alan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda topluluk destekli tarımın gıda sistemindeki üretim ve tüketimle ilgili etik sorunlara bakış açısı ele alınmakta ve hem üreticilere hem de tüketicilere etik üretim ve etik tüketim bakımından sunduğu imkânlar farklı yönleriyle incelenmektedir (27,28). Dikkati çeken bir diğer nokta konuyla ilgili yurtiçindeki araştırma sayısının oldukça sınırlı oluşudur (11,29,30,31). Topluluk destekli tarımı gıda etiği bağlamında ele alan bu çalışmanın yurtiçindeki ilgili literatüre ve bundan sonraki süreçte topluluk destekli tarım gruplarına ilişkin yukarıda ifade edilen başlıklarda yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

MATERYAL ve YÖNTEM

Çalışmanın temel amacı, tüketicileri gıdaların nerede, nasıl ve kim tarafından üretildiğiyle ilişkilendiren Topluluk Destekli Tarım (TDT) modelini gıda etiği bağlamında doğru davranış, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde incelemek ve alternatif tarım-gıda sistemi açısından TDT’nin nasıl bir rolü olabileceğini ortaya koymaktır.

Çalışmanın ana materyalini ikincil kaynaklar diyebileceğimiz konuyla ilgili literatür oluşturmaktadır. Gıda etiği ve topluluk destekli tarım özelinde yurtiçi literatürde yayın sayısının kısıtlı olmasından dolayı çalışma ağırlıklı olarak uluslararası literatürden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ayrıca İzmir’de altı farklı TDT grubuna ilişkin katılımcı gözlem yoluyla ve bu toplulukların koordinasyonunda yer alan gönüllülerden açık uçlu sorulardan oluşan bir anket formu aracılığıyla toplanan bilgiler çalışmanın ilgili bölümlerinde yorumlayıcı bir yaklaşımla aktarılmıştır. Buradaki temel amaç literatürde topluluk destekli tarım gruplarında gıda etiği bağlamında öne çıkan kavramların ve modellerin ele alınan gıda toplulukları açısından yansımaları ortaya koymaktır. Bu kapsamda ankete katılan gönüllülerden TDT gruplarının hangi toplumsal kesimlere hitap ettiği, topluluğu bir araya getiren temel motivasyon kaynaklarının neler olduğu, bunların topluluk olma deneyimine ne tür katkılar sunduğu, üreticilerle risk paylaşımının olup olmadığı, topluluk içinde ne gibi dayanışma pratiklerinin uygulandığı üzerine hazırlanan sorulara cevap vermeleri istenmiştir.

Anket formu aracılığıyla elde edilen bilgiler dışında, söz konusu gıda topluluklarının birisinde gönüllü olarak yürütülen koordinasyon çalışmaları sırasında ve diğer topluluklarla yapılan işbirlikleri, ziyaretler ile diğer ortak çalışmalar kapsamında katılımcı gözlem yoluyla elde edilen bilgiler de çalışmanın amacıyla uyumlu olacak şekilde ilgili bölümlerde aktarılmaya çalışılmıştır. Katılımcı gözlem, araştırmacının davranışın gerçekleştiği doğal ortamlara doğrudan katıldığı, konuya ilişkin kültür ya da alt kültürün bir parçası olmaya çalıştığı, standart bir gözlem veya görüşme aracına ihtiyaç duyulmayan nitel araştırma yöntemlerinden birisidir (32).

TOPLULUK DESTEKLİ TARIM NEDİR?

TDT’yi tek bir tanım altında toplamak güçtür. Zira bir araya gelen insanlara ve yöreden yöreye değişen sosyo-ekonomik özelliklere göre farklılaşan uygulamalar olabilmektedir. Bununla birlikte TDT’nin ayırt edici özelliklerinden birisinin iyi, temiz ve adil gıdanın üretimi ve tüketimi etrafında üretici ile tüketici arasında kurulan doğrudan ilişkiler olduğu söylenebilir. Bu ilişkilene biçimleri hem topluluk içinde hem de topluluklar arasında farklılık göstermekle birlikte ekonomik ilişkilerin ötesine geçerek sosyal bir bütünleşmeyi de içerebilmektedir.

Fransa’da 2004 yılında kurulan, süreç içerisinde dünyanın farklı ülkelerinden ve bölgelerinden TDT grupları ile üretici-tüketici arasındaki yerel dayanışma topluluklarını bünyesinde toplayan Uluslararası Topluluk Destekli Tarım Ağı (The International Community Supported Agriculture Network) topluluk destekli tarımı; küçük aile çiftlikleri tarafından agroekolojik (doğa-dostu) üretim temelinde, üreticiler ile tüketiciler arasında risklerin, sorumlulukların ve elde edilen faydaların paylaşılmasına dayanan bir işbirliği ve güven ilişkisi olarak tanımlamaktadır (27, 33). TDT’nin karşılıklı güveni esas alması nedeniyle istisnalar olmakla birlikte gruplarda ürünlerin güvenilir olduğunu kanıtlamak için organik veya iyi tarım gibi herhangi bir sertifika aranmamaktadır.

Topluluk Destekli Tarımın başlangıcı 1970’li yıllarda Japonya’da gıdalarda kimyasal kalıntısı sorunundan endişe duyan bir grup kadının, Japonca işbirliği anlamına gelen “Teikei” projesi kapsamında bazı tarımsal ürünlerin sentetik kimyasal gübre ve ilaç kullanılmadan üretilmesi için bir üretici grubuyla tüm mahsulü almak üzerine yaptıkları anlaşmaya dayanmaktadır. Başlangıçta bir tüketici girişimi olarak başlayan bu uygulama sonraki yıllarda tarımda sentetik kimyasal girdi kullanımına bağlı olarak sağlık sorunları yaşayan çiftçiler ve bu gelişmelere kayıtsız kalmayan akademi çevreleri tarafından da ilgi görmüştür (27).

Teikei; karşılıklı yardımlaşma, önceden tasarlanmış üretim, ürünü kabul etme, fiyatın belirlenmesinde karşılıklı taviz, arkadaşça ilişkileri derinleştirme, dağıtımına katılma, demokratik yönetim, birlikte öğrenme, uygun topluluk ölçeğini koruma ve sürekli gelişme olmak üzere on temel ilkeye dayanmaktadır (34). Bu ilkeler sonraki yıllarda dünyanın birçok bölgesinde kurulan TDT gruplarının uygulamalarına da yön vermiştir. İlkelerin uygulanması topluluktan topluluğa değişmekte ve ortaya farklı TDT modelleri çıkmaktadır. Buna bağlı olarak kimin tarafından organize edildiğine, katılımcı çiftlik sayısına, üyelerin katılımına ve ekonomik güncenin derecesine göre farklı TDT modellerinden bahsedilebilir (33).

Kimin tarafından organize edildiğine göre TDT grupları

TDT grupları bir veya birden fazla üretici grubu tarafından organize edilebildiği gibi tüketiciler tarafından da oluşturulabilmektedir. Üretici güdümlü topluluklarda üreticiler doğa dostu yöntemlerle ürettikleri ürünler için alternatif bir pazar arayışı çerçevesinde, bireysel veya etik nedenlerle bu tür ürünleri tüketen tüketicilere ulaşarak gruplar oluştururlar. Tüketici güdümlü topluluklarda ise gıdaya ve tarım-gıda sistemine ilişkin benzer kaygı ve değerleri paylaşan tüketiciler bir araya gelerek, doğa dostu üretim yapan üreticilere ulaşmaya çalışırlar. Ayrıca tüketici güdümlü TDT'ler konvansiyonel üretim yapan üreticileri doğa-dostu üretim yapmaya da teşvik ederler. Bunların dışında tüketici-üretici eş-güdümünde oluşturulan gruplar da bulunmaktadır. Bu modellerde üretici ve tüketici grupları kooperatif, dernek vb. örgütlenmeler altında da bulunabilmektedir. Bu yönüyle TDT grupları organizasyon biçimine göre resmi (formal) ve resmi olmayan (informal) şeklinde de ayrılabilir (11,33).

Çalışma kapsamında incelenen İzmir'deki gıda topluluklarının tamamı tüketici güdümlü olarak kurulan informal topluluklardır. Bu topluluklardan üçü iş yeri, üçü de bölge temelli olarak kurulmuştur.

Resmi olmayan (informal) gruplar için üreticilerin ve işçilerin çalışma şartları, vergilendirme, işlenmiş gıdalar, dağıtım merkezlerindeki depolama koşulları gibi başlıklarda TDT'nin yasal boyutu da gündeme gelmektedir. Çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında bu konuda TDT gruplarına özel hazırlanmış bir mevzuatın olduğu ülke örneğine rastlanmamıştır. Bununla birlikte aynı zamanda bir doğrudan pazarlama yöntemi olan TDT için bu kapsamda çeşitli düzenlemeler gündeme gelmektedir. Çeşitli ülkelerde bu konulara açıklama getiren rehber niteliğinde dokümanlar bulunmaktadır (35). Türkiye'de de Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği tarafından "Küçük Üreticiyi İlgilendiren Mevzuat: Bir Gıda Topluluğuna Satış Yapan Her Üreticinin Bilmesi Gerekenler" başlıklı bir rehber hazırlanmıştır. Söz konusu rehberde vergilerle, ticaretle ve işlenmiş ürünlerle ilgili üreticilerin durumu ve yararlanabilecekleri muafiyetler konusunda ayrıntılı bilgi verilmektedir. Örneğin adetle satışı yapılan ürünlerde 150 adet, bağ ile yapılan satışlarda 50 bağ ve kilogram ile yapılan satışlarda 100 kilograma kadar yapılan doğrudan satışlar için herhangi bir bildirim şartı bulunmamaktadır (36).

Katılımcı çiftlik sayısına ve üyelerin katılımına göre TDT grupları

Katılımcı çiftlik sayısına göre tek çiftlikli TDT grupları olabildiği gibi, ürünleri birden fazla çiftlik tarafından tedarik edilen TDT grupları da bulunmaktadır (33). Katılımcı çiftlik sayısı bakımından İzmir'deki TDT gruplarında iş yeri esaslı bir grup dışında toplulukların tamamı birden fazla çiftlikten düzenli olarak ürün tedarik etmektedir. Tek çiftlikle çalışan topluluk, zaman zaman doğa dostu üretim yapan farklı çiftçilerden ve kooperatiflerden ürün almakla birlikte düzenli olarak ürün tedarik ettiği bir üretici bulunmaktadır.

Üyelerin katılımı üzerinden TDT modelleri için bir değerlendirme yapıldığında ise tüketicilerin çiftlik işlerine veya ürün dağıtımına katılması, siparişlerin sezon öncesi verilmesi, üreticilerin sosyal etkinlikler veya küçük üretimler için arazilerini tüketicilere kiralaması gibi farklı uygulamalar gündeme gelebilmektedir (33).

İzmir'deki TDT gruplarında tüketicilerin topluluk faaliyetlerine katılım dereceleri ise topluluktan topluluğa değişiklik göstermektedir. Toplulukların üye listelerinde bulunanların veya sosyal medya hesaplarından takip edenlerin sayısı yüzlerle ifade edilebilirken, ürün tedarik eden kişi sayısı genelde topluluktan topluluğa 50-100 kişi arasında değişmektedir. Üreticilerle ilişkiler, siparişlerin toplanması, ürün dağıtımı ve benzeri işlerin koordinasyonunda ise çekirdek ekip denilebilecek daha sınırlı sayıda kişi görev almaktadır. Toplulukların tamamında ürün dağıtımı konusunda gönüllüler sorumluluk almaktadır. Ancak bazı topluluklarda bu konularda sorumluluk alanlar belirli periyotlarda değişirken, bazı topluluklarda koordinasyon genelde belirli kişiler tarafından sağlanmaktadır. Ayrıca üreticilere hasat aşamasında yardımcı olan topluluklar da bulunmaktadır.

Ekonomik güvencenin derecesine göre TDT grupları

TDT grupları veya modelleri arasında bir başka farklılık da ekonomik güvencenin derecesine göre olabilmektedir. Bu kapsamda bazı TDT modellerinde tüketiciler sezon öncesinde peşin ödeme yaparak, üreticilerin sezon boyunca üretecekleri ürünün belirli bir payını satın alabilmektedir (5). Böylece hem üretimin finansmanına katkı sağlanmakta hem de üreticinin belirli düzeyde üretim planlaması yapabilmesine fırsat tanınmaktadır. Özellikle yüksek faizle borçlanma durumunun olduğu dönemlerde böyle bir uygulama üreticiler açısından maliyet avantajları da getirmektedir (6). Ayrıca üretici ve tüketiciler arasında yapılacak sözlü veya yazılı anlaşmalara bağlı olarak hasat sırasında yaşanılacak olumsuzluklara bağlı riskler de tüketiciler tarafından üstlenilebilmektedir (33).

TDT gruplarında farklı ödeme yaklaşımları gündeme gelebilmektedir. Ürünün teslimatı sırasında yapılan ödemeler çiftçi için en az güvenceyi sağlayan ödemelerdir. Benzer şekilde haftalık veya aylık yapılan ödemeler de çiftçiye biraz daha fazla güven verse de üretimi planlama veya sezon öncesi üretimin finansmanına katkı açısından çiftçiler için yeterli olmamaktadır. Buna karşılık sezonluk veya yıllık ödeme yaklaşımları tüketiciler tarafından çiftçiye yüksek bir taahhüt sunmakta ve üretimin hem planlanmasında hem de finansmanında avantaj sağlamaktadır (33). Sezonluk veya yıllık ödemeye dayanan modelde tüketiciler yaptıkları ödeme karşılığında üretimden bir pay/hisse almaktadır. Buna "kutu sistemi" de denilmektedir. Bu sistemde üretici üretilecek ürün veya ürünler için yapılacak işletme ve işgücü masrafları ile kârını dikkate alarak farklı kutu seçenekleri için fiyat belirlemekte, tüketiciler de bunların içinden birisini seçerek sezon veya yıl boyunca o kutuyu satın alacaklarını taahhüt etmektedir (35).

Ekonomik güvencenin derecesi bakımından Türkiye'deki ve İzmir'deki TDT gruplarının yapısı klasik topluluk destekli tarım modelinden uzaktır. Türkiye'deki TDT grupları özellikle dünya örnekleriyle karşılaştırıldığında daha esnek bir yapıdadır. Bu kapsamda çiftçilerle risk paylaşımı ve üretim planlamasına izin verecek ön ödeme ve alım garantisine dayanan uygulamalar yaygın değildir (29). Buna karşılık son iki yıldır İzmir'deki gıda grupları arasında geliştirilen işbirliği sürecinin bir yansıması olarak patates, soğan, kuru fasulye ve barbunya gibi ürünlerin ortak tedariki kapsamında üreticilerle alım garantili sözlü anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında incelenen topluluklar içinde daha önceki yıllarda, sezon öncesi ön ödemeli ve alım garantili TDT modelini uygulayanlar da bulunmaktadır.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TOPLULUK DESTEKLİ TARIM

Son yıllarda başta ABD, Avrupa ülkeleri, Çin, Hindistan, Avustralya ve Japonya olmak üzere tüm dünyada TDT gruplarının ve bu gruplara üye üretici ve tüketicilerin sayısı hızla artmaktadır. Örneğin ABD'de ilk defa 1986 yılında iki çiftlikle başlayan TDT uygulaması kapsamında üretim yapan çiftlik sayısı 2009 yılında 2250'ye, 2014 yılında ise 6200'e çıkmıştır. ABD'de çiftçi güdümlü TDT grupları daha fazla ön plandadır (5, 6, 27).

Avrupa'da bilinen ilk TDT uygulaması 1978 yılında İsviçre'dedir. Avrupa genelinde 2000'li yıllarla birlikte TDT gruplarının sayısı hızla artmaya başlamıştır. TDT uygulamasının en yoğun olduğu Avrupa ülkesi ise Fransa'dır. Fransa'daki topluluklar AMAP (Association pour le Maintien d'une Agriculture Paysanne – Köylü Tarımını Koruma Derneği) çatısı altında örgütlü bulunmaktadır. AMAP bünyesinde ülke çapında 2000 grup ve bu gruplara üye 250 bin tüketicinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Avrupa içerisinde TDT uygulaması açısından öne çıkan diğer ülkeler ise Belçika, İtalya, Almanya, İngiltere, İspanya, İsviçre ve Hollanda'dır. Bunların dışında hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde TDT uygulamalarına rastlanmaktadır. Avrupa genelinde 6300 TDT grubunun bulunduğu ve yaklaşık bir milyon kişinin bu gruplarla temas halinde olduğu belirtilmektedir (30,37).

TDT'nin en hızlı büyüdüğü ülkelerin başında Çin gelmektedir. Özellikle 2009 yılında düzenlenen Ulusal TDT Konferansı'nın ardından TDT gruplarının sayısı artmaya başlamıştır. Günümüzde Çin genelinde büyük bir bölümü son on yıl içinde kurulan 500'e yakın TDT projesinin bulunduğu tahmin edilmektedir (38).

Türkiye'de ise gıda topluluklarının gündeme gelmesi 2008 yılında kurulan Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim Kooperatifi (BÜKOOP) ile olmuştur. Süreç içerisinde İstanbul'da Direnen Üretici Tüketici Kooperatifi (DÜRTÜK), Yeryüzü Derneği Gıda Toplulukları, Kadıköy Tüketim Kooperatifi, Beşiktaş Kooperatif Girişimi, Şişli Kooperatif Girişimi, Koşuyolu Kooperatif Girişimi, Üsküdar Tüketim Kooperatifi Girişimi gibi gıda grupları oluşturulmuştur. Ankara'da ise 100 Yıl Gıda Topluluğu, Güneşköy Kooperatifi gibi toplulukların yanında, doğa dostu yöntemlerle üretilen temiz, sağlıklı, güvenilir ürünlere aracısız ulaşabilmeyi kolaylaştırmak adına Katılımcı Onay Sistemi üzerine çalışmalarını yürüten Doğal Besin, Bilinçli Beslenme Ağı (DBB) gibi gruplar kurulmuştur. Ayrıca Balıkesir'de Yaşam Dostu Ürün Dayanışma Üretim ve Paylaşım Grubu, Antalya'da Antalya Gıda Grubu, Muğla'da Bizim Bostan Topluluk Destekli Tarım Grubu ve Bodrum Tohum Derneği ile Gaziantep'te Yeşil Ev Tüketim Kooperatifi Girişimi sayılabilecek örneklerden bazılarıdır (11, 30, 31).

İzmir'de gıda gruplarının başlangıcı 2012 yılında Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü'nde iş yeri esaslı olarak kurulan Doğa ve İnsan Dostu Gıda Grubu ile olmuştur. Üniversite içinde İktisat Bölümü'nde, Halk Sağlığı ve Patoloji Anabilim Dallarında olmak üzere 3 grup daha oluşturulmuştur. Daha sonraki dönemde İzmir'de kurulan diğer gıda grupları ise Urla merkezli Batı İzmir Topluluk Destekli Tarım Grubu (BİTOT), Karşıyaka merkezli Gediz Ekoloji Topluluğu (GeTo), Bornova merkezli kurulan Homeros Gıda Topluluğu, işyeri esaslı olarak kurulan Orijinn Gıda Topluluğu ve Başka Bir Okul Mümkün (BBOM) Gıda Topluluğudur (11, 30, 31). Ayrıca en son 2020 yılında Covid-19 pandemi döneminde Güzelbahçe'de Güzel Gıda Topluluğu (GGD) adı altında bir topluluk daha kurulmuştur.

GIDA ETİĞİ VE TOPLULUK DESTEKLİ TARIM İLİŞKİSİ

Tarımda ilaç, gübre gibi yoğun sentetik kimyasal girdi kullanımı ile aşırı su ve fosil yakıt tüketimine dayanan endüstriyel üretim biçimi bir yandan çevre ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olurken diğer yandan kırsal yaşamı sosyo-ekonomik açıdan dönüşü zor bir yola sokmuştur. Söz konusu bu olumsuzluklar, beraberinde sürdürülebilir tarım ve girdi kullanımı, gıda güvenliği, toprak ve su kirliliği, biyoteknoloji, tarım çalışanlarının durumu, hayvan hakları gibi tarım-gıda etiğine ilişkin konuların daha fazla tartışılmasına ve gündeme gelmesine neden olmuştur (39).

Etik ilkelerin çeşitli alanlara uygulanması amacıyla geliştirilen etik matrisinin fayda, özerklik ve adalet olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Söz konusu bu üç boyut tarım ve gıda etiği özelinde ele alındığında üretici, tüketici ve çevre açısından bir takım çıkarımlar yapmak mümkündür (40).

Bu çerçevede tarımdaki üreticiler ve çalışanlar açısından fayda tatmin edici bir gelir ve uygun çalışma koşullarını, özerklik kendi becerilerini geliştirebilecek imkâna sahip olmalarını ve yönetsel kararlara katılabilmelerini, adalet ise üretimleri için adil fiyatlar almalarını, yasa ve uygulamalar karşısında adil muamele görmelerini ifade etmektedir (41).

Tüketiciler bakımından fayda ise gıda kaynaklı herhangi bir olumsuzluğa maruz kalmadan sağlıklarını koruyabilmek anlamına gelmektedir. Gıdalarla ilgili yeterli bilgiye ulaşabilme ve seçimlerini bu bilgiler çerçevesinde yapabilmeye imkânına sahip olmaları tüketicilerin özerkliğini ifade ederken, herkesin yeterli ve uygun fiyatlı gıdaya ulaşabilmesi ise etik matrisinin adalet boyutunu vurgulamaktadır. Çevre açısından etik matrisi çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında fayda, özerklik ve adalet boyutları sırasıyla koruma, biyoçeşitlilik ve sürdürülebilirlik kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir (41).

Etik matrisinde gündeme gelen söz konusu başlıklar kapsamında tarım-gıda sisteminde üreticilerin, tüketicilerin ve çevrenin korunmasına yönelik birçok yasa ve yönetmelik de bulunmaktadır. Türkiye'de 18.04.2006 tarihli

ve 5488 sayılı Tarım Kanununun tarım politikasının amaçlarını düzenleyen 4'üncü maddesinde "Gıda güvencesi ve güvenliğinin güçlendirilmesi" ifadesi yer almaktadır. Aynı kanunda çiftçilerin korunmasına yönelik maddeler de bulunmaktadır (42). Ayrıca 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu kapsamında bitki koruma, hayvan sağlığı ve refahı, üretimin kayıt altına alınması, üretimde hijyen esasları, ticaret gibi başlıklarda gıda güvenilirliğine yönelik birçok idari ve cezai düzenleme bulunmaktadır (43). Sürdürülebilir üretimi teşvik etmek ve çevreyi korumak amaçlı farklı yasal ve yönetsel düzenlemeler de mevcuttur. Ancak bu yasa ve yönetmeliklerin, hem uygulanması aşamasında karşılaşılan sorunlar hem de zaman zaman beklentileri karşılayamaması nedeniyle tarım-gıda sistemine ilişkin bir takım soru işaretlerini ve kaygıları gidermede yetersiz kaldığı söylenebilir. Bu çerçevede üreticiler ve tüketiciler faydalarına olacak şekilde, özerk ve adil bir tarım-gıda sistemi için alternatif arayışına girmektedirler. Topluluk destekli tarım da bir yönüyle bu alternatif arayışının bir yansıması olarak görülebilir.

Topluluk destekli tarım (TDT) konvansiyonel pazarlara göre şekillenen genel geçer alışkanlıklardan farklı bir üretim ve tüketim tarzını sunmaktadır. Örneğin kutu sistemi olarak adlandırılan ve sezon öncesi ödeme yapılarak çıkacak ürünün alınacağı garantisi verilen modelde sezon boyunca alacağınız kutuda hangi üründen ne kadar olacağı birçok TDT grubunda çiftçi tarafından belirlenmektedir. Böylece bazen ihtiyacın altında veya ihtiyaç fazlası ürün almak durumunda kalılabilmekte, bazen de kutudaki ürün nasıl değerlendirileceği bilinmeyen, tüketici için yeni bir ürün olabilmektedir. Bu ürünler çoğu zaman pazarlardaki gibi albenisi yüksek, düzgün şekilli ürünler değildir ve fiyatları konvansiyonel ürünlere göre daha yüksektir. Özellikle lojistik sorununun olduğu durumlarda ürün çiftlikten veya konvansiyonel pazara göre daha uzak bir dağıtım noktasından alınmak zorunda kalılabilmektedir. Ayrıca bazı TDT gruplarında tüketicilerin sezon içinde birkaç dağıtıma katılmaları da gerekebilmektedir (6,24,27).

Ana akım pazar ve alış-veriş anlayışına ters, tüketicilerin konfor alanının dışında farklı bir anlayışı ve tüketim biçimini temsil eden TDT gruplarının ve bu gruplara üye tüketicilerin sayısının son yıllarda giderek artmasının arkasındaki nedenler ise bir soru işareti olarak görülebilir. Bu sorunun cevabı tamamen bireyci ve faydacı bir anlayış üzerinden verilebileceği gibi, yukarıda ifade edilen doğru davranış, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik gibi etik ilkeler üzerinden tüketicilerin iyi, temiz ve adil gıda arayışı olarak da ifade edilebilir (11). Bu kapsamda iyi gıda kişinin damak tadını tatmin edecek, yerel mutfak kültürüne ve mevsimine uygun gıdadır. Temiz gıda ise biyoçeşitliliğe, doğaya ve doğada yaşayan canlılara zarar vermeden, hayvanların refahı ve insanların sağlığı dikkate alınarak üretilen ve tüketilen gıdayı ifade etmektedir. İyi ve temiz gıdanın tüketiciler için erişilebilir, üreticiler için ise üretimlerini sürdürülebilir kılacak ve gerekli refah koşullarını sağlayacak fiyattan sunulması da adil gıdayı tarif etmektedir (30).

Doğru Davranış Bağlamında Topluluk Destekli Tarım

Yirminci yüzyılın sonlarında gündeme gelen yeme-içme krizini tanımlamak için Fransız sosyolog Claude Fischler, Emile Durkheim'in toplumsal düzeyde yaşanan kavram ve değer karmaşasını ifade etmek için kullandığı anomie kavramından yola çıkarak gastro-anomie kavramını ortaya atmıştır. Gıdaya yabancılaşma olarak da dile getirilebilecek bu durum çok çeşitli ve zaman zaman birbiriyle çelişkili bilgilerle tüketicilerin gıdalar konusunda kafasının karışmasını ifade etmektedir. Bu kafa karışıklığı nedeniyle günümüzde tüketiciler için iyi gıda istediği kalitede ürüne, istediği zamanda en kolay ve en ucuz yoldan ulaşmak anlamında gelmektedir (4). Ancak gıdaya bu konforlu yoldan ulaşmanın özellikle yerel ekonomiler, küçük ölçekli aile çiftlikleri, ekoloji ve insan sağlığı açısından bir maliyeti bulunmaktadır.

Topluluk Destekli Tarımın etik bileşeni yerel düzeyde, küçük ölçekli aile çiftlikleri tarafından doğa dostu yöntemlerle üretilen ürünlerin topluluk üreten gücünü ve diğer sosyal anlamlarını ideolojik olarak çerçeveleyen anlatılardan oluşmaktadır. Anlatıların çoğunda sürdürülebilirlik ve sosyal adalet idealleri etrafında farkındalık yaratmaya ve tüketicileri harekete geçmeye teşvik eden aktivist bir eğilim dikkati çekmektedir. Bu kapsamda

TDT küçük aile çiftliklerini ekonomik olarak ortadan kaldıran, ekoloji üzerinde geri dönüşü zor tahribatlar yaratan küreselleşmenin yersiz yurtsuzlaştırıcı yörüngelerine itiraz etmek için üreticiler ve tüketiciler arasında doğrudan işbirliğine dayalı bir alternatif piyasa yaratma çabası olarak görülebilir (28).

Bu çerçevede son yıllarda gündeme gelen konulardan birisi de gıda yurttaşlığıdır. Gıda yurttaşlığı bireylerin sadece gıda zincirinin sonunda, seçimleri harcamalarıyla sınırlı tüketiciler olarak değil, gıda sisteminin ve bu sistem içindeki tüm aşamaların şekillendirilmesinde aktif rol alan insanlar olarak nitelendirilmesidir. Gıda yurttaşları gıda tercihlerini sağlık, çevre, hayvan refahı, adil ticaret gibi konularda sahip oldukları değerlere göre farklı nedenlere dayandırabilmektedir (44). TDT grupları içinde bu nitelikteki tüketiciler ise üretici olarak adlandırılmaktadır. TDT bünyesindeki üreticiler tohumdan hasada kadar üreticilerle işbirliği halindedir ve bu aşamalarda çıkan sorunlara ortak çözümler geliştirirler. Böylece üretici ve tüketici arasında doğrudan ve güvene dayalı bir dayanışma ağı kurulmuş olur (45).

Çalışma kapsamında İzmir'deki TDT gruplarının gönüllüleriyle yapılan ankette topluluğu bir araya getiren değerlerin veya toplulukta bulunanların temel motivasyonlarının neler olduğu sorulmuştur. Bu çerçevede gönüllülerden birisinin kendi topluluğu için verdiği cevap şöyledir:

“ Temiz ve adil gıdaya ulaşmak ve aynı zamanda bu şartlara uygun üretim yapan küçük üreticiyi desteklemek amacı topluluğu bir araya getiriyor. İklim krizinin farkındalığı da topluluk için önemli bir motivasyon. Doğa koruma ve zehirsiz sofralar gibi platformlarda da çalışmalara destek vermeye çalışıyoruz.”

Bir başka topluluğun gönüllüsü de görüşlerini neredeyse benzer ifadelerle şu şekilde aktarmıştır:

“Temel motivasyonumuz temiz, adil ve ulaşılabilir ürünlerin tedariki ve dağıtımı. Ayrıca buna ek olarak bu farkındalığa sahip insanlarla bir arada iletişim halinde olup sürekli fikir alışverişinde bulunmak, ekolojik bir duruş sergileyebilmek, doğaya ve canlıya dost küçük üreticiyi desteklemek.”

Gıda etiği açısından gündeme gelen sorulardan birisi de TDT'nin gerçekten mevcut tarım-gıda sistemini dönüştürmek için etkili bir araç mı, yoksa varlıklı tüketicilerin toplumsal sorumluluk iddiasıyla statü eğilimlerini gizlemenin bir yolu mu olduğu şeklindedir (28). Günümüzde mevcut TDT gruplarının hem üretici ve tüketiciler arasında hem de topluluğa dahil olan tüketicilerin kendi aralarında karşılıklı hak ve sorumluluklara dayalı ilişkilerden ziyade, daha çok faydacı bir anlayış üzerinden güvenilir gıdaya ulaşmanın farklı yollarından birisi olarak görüldüğüne yönelik düşünceler de vardır (46). Bu kapsamda TDT tüketicilerinin önemli bir bölümünü yüksek eğitimli, orta ve üst gelir grubundaki tüketicilerin oluşturduğuna yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (16, 24).

Buna karşılık söz konusu tüketici profilinin sağlıklı gıda arayışını TDT ve benzeri gıda inisiyatifleri aracılığıyla kamusal bir talep olarak tarif etmesinin, farkındalık oluşumunda ve gıdaya yönelik bilginin inşa edilmesinde önemli bir işlevi olduğu da dile getirilmektedir (47). Ayrıca bu tüketicilerin sağlıklı gıdaya erişim için hipermarket raflarında kendine yer bulan sertifikalı organik ürünler gibi mevcut tarım-gıda sistemi içindeki olanaklar dışında alternatif bir piyasaya yönelmesi de bu düşüncüyü desteklemektedir. Sonuç olarak TDT gruplarının ve üyelerinin temelde iki eksen üzerinde hareket ettikleri söylenebilir. Bazı TDT grupları ve tüketiciler daha çok sağlıklı ve güvenilir gıda tedariki üzerinde yoğunlaşırken, bazıları bunun yanında topluluk olma hedefini de önemsemektedir. Ancak bu iki eksenin birbirini dışlamadığı, etkileşim içinde olduğu da ifade edilebilir (5, 28). Bu etkileşim sayesinde faydacı anlayışın dışında sürdürülebilirlik ve sosyal adalet konularında farkındalık da artabilmekte ve değişime yönelik gelişmeler olabilmektedir. Bu kapsamda İzmir'deki iş yeri temelli TDT gruplarından birinin gönüllüsü tarafından aktarılan görüşler şöyledir:

“Yola çıktığımızda en temel motivasyon sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya ulaşım noktasıydı. Ancak yavaş yavaş sosyal etkileşime, küçük üreticileri daha fazla tanımaya, endüstriyel tarıma karşı bir anlayışın olması gerektiğine, ekolojik ayak izine dair daha fazla düşünceler arttı”.

Doğa dostu yöntemlerle üretilen güvenilir gıdaya, görece düşük gelirli tüketicilerin de ulaşabilmesi adına İzmir'deki TDT gruplarının geliştirdikleri bir takım dayanışma pratikleri de bulunmaktadır. Bu kapsamda TDT gruplarından birisi "destek paketi" adı altında yerel yönetimle yapılan işbirliği çerçevesinde belirlenen ihtiyaç sahiplerine, üyeleri tarafından bedeli ödenen gıda paketlerini ücretsiz olarak ulaştırmaktadır. İş yeri esaslı diğer bir TDT grubunda ise çalışanlar içinde en düşük maaşı alan üyeler için "dayanışma fiyatı" uygulanmakta ve bu çalışanların ürünlerden % 20-25 arasında daha düşük fiyattan yararlanmaları sağlanmaktadır.

Başka Bir Piyasa ve Yeni Bir Kır-Kent İlişkisi Bağlamında Topluluk Destekli Tarım

Topluluk destekli tarım grupları buldukları bölgelerde yeni bir kır-kent ilişkisinin ipuçlarını da vermektedir. TDT daha önce de ifade edildiği gibi temelde; doğa dostu üretim yapan ve kırdan yaşayan küçük aile çiftlikleriyle kentlerde yaşayan tüketiciler arasında risklerin, sorumlulukların ve faydaların paylaşıldığı bir dayanışma ekonomisi deneyimidir (25). Bu yönüyle TDT grupları normalde çiftçiler ve tüketicileri karşı karşıya getiren ekonomik çıkarlar arasındaki farklılıklara dayalı konvansiyonel piyasa sistemine karşı alternatif bir piyasa vaadinde bulunmaktadır. Bu piyasalar arasındaki fark Polanyi'nin Büyük Dönüşüm isimli kitabında piyasalara getirdiği yorum üzerinden değerlendirilebilir. Polanyi piyasaların tarihinin yeni olmadığını, kapitalizm öncesi de dahil olmak üzere yüz yıllardır varlığını koruduğunu, yeni olanın ise kapitalizm sonrası piyasaların araç olmaktan çıkarılarak amaç haline getirilmesi olduğunu ifade etmektedir (48).

Tarımda özellikle küçük aile çiftçilerinin ürünlerini pazarlarken karşı karşıya oldukları piyasalar çoğu zaman sınırlı sayıda alıcının bulunduğu oligopson veya tek alıcının olduğu monopson piyasalardır. Bunun başlıca nedeni üretim ve tüketim noktaları arasındaki araçlardır. Bu tür piyasalarda çiftçiler genellikle fiyata müdahale edememekte ve alıcılar tarafından belirlenen fiyatı kabul etmek durumunda kalmaktadırlar (49). Üretici ve tüketici arasında doğrudan ilişkilere dayalı TDT gruplarında ise araçlar bulunmamakta ve fiyatların belirlenmesi sürecinde üreticiler ve tüketiciler birlikte hareket etmektedir. Örneğin İzmir'deki TDT gruplarından birisinin gönüllüsü tarafından fiyatın nasıl belirlendiğine ilişkin soruya verilen yanıt şöyledir:

"Fiyatları genelde üreticilerimiz kendileri belirliyor. Genel olarak fiyat aralığımızın konvansiyonel tarım ürünlerinden yüksek organik sertifikalı ürünlerden düşük olmasını tercih ediyoruz."

İzmir'deki diğer topluluklarda da fiyatın belirlenmesinde benzer süreçler işlemektedir. Sadece iş yeri esaslı TDT gruplarından birisi fiyatın belirlenmesinde hal çıkış fiyatlarını dikkate aldıklarını belirtmiştir. Ayrıca 2020 yılı için İzmir'deki beş gıda topluluğunun bir araya gelerek başlattığı ortak TDT projesi kapsamında üretilecek patates, soğan, kuru fasulye ve barbunya için yukarıdaki ifadelerle benzer şekilde fiyatın sertifikalı organik ürün fiyatının altında, üretici maliyetini ve kârını da gözeterek şekilde konvansiyonel ürün fiyatının üzerinde belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede tahmin edilen verim üzerinden bir maliyet hesabı yapılarak fiyat üretici ile bir araya gelinerek belirlenmiştir.

Piyasalar amaç olmaktan çıkarılarak araç haline getirildiğinde hem üreticiler ve tüketiciler arasında hem de tüketicilerin kendi aralarında alış-veriş ilişkisinin dışında bir takım sosyal ilişkilerin kurulması da mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla piyasa bir anlamda bu sosyal ilişkilere de aracılık etmektedir. Örneğin çiftliklere yapılan doğrudan ziyaretler aracılığıyla üyeler ile çocukları gıda üretimi ve çevre ilişkisi gibi konularda yeni farkındalıklar kazanabilmektedir. Bu ziyaretler üyeleri veya hasada katılım olabildiği gibi çeşitli atölye çalışmaları, forum veya eğlence ağırlıklı buluşmalar da olabilmektedir (17, 50).

Çalışma için görüşülen gönüllülere grup içinde topluluk olma deneyimi kapsamında neler yapıldığı sorulmuştur. Cevaplardan birisi şöyle olmuştur:

"Zaman zaman yapılan bahçe toplantılarıyla hem sosyalleşme, hem ürün, hem bilgi paylaşımı yapıldığı gibi, beraber ürün toplama ve TDT projeleri de buna katkı sağlıyor."

Diğer bir TDT gönüllüsü ise şunları aktarmıştır:

“Topluluk üyeleri birbirilerine kabiliyetleri ve meslekleri elverdiği konularda destek oluyorlar. Herkes uzmanlık alanıyla ilgili paylaşımına açık. Ayrıca topluluk üyeleri üreticilerimize bahçe işlerinde ve ürün işleme konusunda destek olmaya çalışıyor.”

TDT gruplarına katılan tüketicilerin büyük bir bölümünün başlangıçta temel motivasyonlarının topluluğun bir parçası olmaktan ziyade, doğa dostu yollarla üretilmiş taze, sağlıklı ve güvenilir ürünleri alarak çevreye duyarlı, yerel üretimi ve üreticiyi destekleme temelli bir tüketim anlayışı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte süreç içerisinde topluluk içindeki etkileşimin derecesine göre topluluk olma bilincinde olumlu değişiklikler de meydana gelmektedir.

SONUÇ

Gıda hakkı, her bireyin, tek başına veya toplum içinde diğer bireylerle birlikte, her zaman, sürdürülebilir bir şekilde üretilen yeterli, uygun ve kültürel olarak kabul edilebilir gıdaya fiziksel ve ekonomik erişim hakkını ifade etmektedir. Gıda hakkı kavramı 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde tanımlanmış, 1976 yılında ise Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne dahil edilmiştir. Dolayısıyla temel bir insan hakkı olarak herkesin sağlıklı, güvenilir gıdalara erişim ve bunu devletlerden talep etme hakkı bulunmaktadır (51, 52, 53, 54). Ancak özellikle 1980 sonrası neoliberal politikalar ve Sovyet bloğunun dağılması gibi nedenlerle küresel ölçekte sosyal kamu politikalarında önemli gerilemeler yaşanmıştır. Teknolojide meydana gelen gelişmelerle birlikte doğa kaynaklı risk ve belirsizliklerin görece kontrol altına alınabilmesi ve özelleştirmeler sayesinde, tarım bir sermaye birikim alanı haline gelmiş, tarım-gıda sisteminde çok uluslu ve ulusötesi şirketler öne çıkmaya başlamıştır (55, 56). TDT gruplarını güdüleyen gerekçelerin başında da küreselleşmiş endüstriyel tarım-gıda sisteminin eleştirisi bulunmaktadır. Bu nedenle “iyi, temiz, adil gıda” söylemi bu gruplarda öne çıkmaktadır. TDT'nin bir yandan 1960'larda başlayan ve “yeşil devrim” olarak adlandırılan aşırı sentetik kimyasal kullanımına dayalı endüstriyel tarımsal üretimin ekoloji ve insan sağlığı üzerinde yarattığı tahribatın, diğer yandan ise 1980'lerde gündeme gelen ve sosyal politikaların altını boşaltan neoliberal ideolojilerin bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu iki temel eksen aynı zamanda TDT gruplarının yapılarına ve bu topluluklarda yer alan tüketicilerin profillerine de yansımaktadır.

Wright (57) kapitalizme meydan okumanın yollarından biri olarak “kapitalizmi erozyona uğratma” stratejisinden bahsetmektedir. Wright bu stratejiyi kapitalizmi ezme, kapitalizmi sökme, kapitalizmi ehlileştirme, kapitalizme direnme ve kapitalizmden kaçma şeklinde beş başlık altında toplar. Her bir başlık tek bir strateji bağlamında toplumdaki farklı aktörler tarafından sahiplenilir. Bunların içinde kapitalizmden kaçış, dayanışma ekonomisine ve/veya kooperatif piyasasına bağlı topluluk stratejisi olarak ifade edilmektedir (57). Bu sınıflandırmaların endüstriyel tarım-gıda sisteminin olumsuzlukları etrafında birleşen gıda hareketi için de uygun olduğu söylenebilir. Dolayısıyla TDT ve benzeri gıda inisiyatiflerinin endüstriyel tarım-gıda sisteminin içindeki boşluklardan ve çatlaklardan yararlanarak daha demokratik, daha sağlıklı, daha adil ve daha ekolojik bir tarım-gıda sisteminin kurulması için çaba gösteren gıda hareketinin bir parçası oldukları yorumu yapılabilir. Bu topluluklarda bir araya gelenlerin farklı kimlik, sınıf ve motivasyon özellikleri göstermelerine karşın endüstriyel tarım-gıda sistemini erozyona uğratabilecek değerler açısından ortaklaştıkları yönler bulunmaktadır.

Mevcut tarım-gıda piyasalarındaki üretici ve tüketici sayılarıyla karşılaştırıldığında TDT ve benzeri gıda topluluklarında yer alan üretici-tüketici sayıları çok küçük kalmaktadır. Ancak endüstriyel tarım-gıda sisteminin sosyo-ekonomik ve ekolojik açmazları ile Covid-19 pandemi sürecinin açığa çıkardığı kırılma noktaları göz önünde bulundurulduğunda birçok alanda olduğu gibi tarımsal üretimde ve tüketim kalıplarında da bir paradigma değişikliğine ihtiyaç olduğu görülmektedir. TDT ve benzeri gruplar böylesi bir paradigma değişikliği için deneysel çabalar olarak görülebilir ve farklı işbirlikleri ile yaygınlaşmaları sağlanabilir. Temeli yerel üretim ve yerel tüketim anlayışına dayanan TDT gruplarının bu aşamada yerel yönetimlerle yapacakları ortak çalışmalar önemli sonuçlar verebilir. TDT gruplarının söz konusu farklı paradigma çerçevesinde alternatif bir tarım gıda

sistemine vurgu yapan gıda hareketinin parçası oldukları da düşünüldüğünde, toplumda farkındalık yaratma ve toplumu etkileme adına TDT grupları tarafından üretilen yeni söylemlerin ve ortaya konan yeni değerlerin kendi ölçeklerini aşan bir potansiyele sahip olduğu ifade edilebilir.

Gıda etiği temelinde doğru davranış aynı zamanda doğru bilgiyi gerektirmektedir. Söz konusu doğru bilginin üretilmesi ve bu bilgiye ulaşılması aşamalarının da yine doğru yöntem ve süreçlere dayanması önem taşımaktadır. Bu süreçler kişilerin tek başına organize edebileceği alanlar olmaktan uzaktır ve belli işbirliklerini gerektirmektedir. Topluluk temelli arayışlar tarım-gıda sisteminde bir takım etik ilkeler ve değerler üzerinden doğru davranışa, sosyal adalete ve sürdürülebilirliğe temel oluşturacak bilginin üretilabileceği, paylaşılabilirliği, yaygınlaştırılabilirliği yeni bir toplumsallığı ve kamusal anlayışı inşa etme adına değer taşımaktadır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması için alanda yaptığım gözlem sürecinde ve anket sorularının cevaplanması aşamasında işbirliği ve desteklerini esirgemeyen İzmir'deki gıda topluluklarına ve gönüllülerine, ayrıca yapıcı katkı ve eleştirileri için hakemlere teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. İyi S. Etik Nedir? İçinde: Kuçuradi İ, Taşdelen D, editörler. Etik. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını; 2013. s. 1-21.
2. Kaiser M, Algers A. Food Ethics: a Wide Field in Need of Dialogue. Food Ethics. 2016; 1:1-7. Erişim: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs41055-016-0007-8.pdf>. Erişim tarihi: 17.08.2020.
3. Erbaş H. Tarım-Gıda Etiği/Politikası ve Geleceğimiz: Ekonomi-Politik ve Ötesi Sosyolojik Bir Çerçeve. Türkiye Biyoetik Dergisi . 2017; 4 (1) : 14-28. Erişim: https://www.journalagent.com/tjob/pdfs/TJOB-72691-ORIGINAL_ARTICLE-ERBAS.pdf. Erişim tarihi: 31.08.2020
4. Koç M. Küresel Gıda Düzeni. NotaBene Yayınları; 2013.
5. Hayden J, Buck D. Doing Community Supported Agriculture: Tactile space, affect and effects of membership. Geoforum. 2012;43(2), p.332-341, Erişim: <https://www.sciencedirect.com/sdfe/reader/pii/S0016718511001461/pdf>. Erişim tarihi: 19.04.2020
6. Paul M. Community Supported Agriculture in the United States: Social, ecological, and economic benefits to farming. Journal of Agrarian Change. 2018; p.1-19.
7. Thompson PB. The Emergence of Food Ethics. Food Ethics. 2016; 1:61-74. Erişim: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs41055-016-0005-x.pdf>. Erişim tarihi: 17.08.2020.
8. Fairbairn M. Framing Resistance: International Food Regimes and the Roots of Food Sovereignty. In: Wittman H, Desmarais AA, Wiebe N, editors. Food Sovereignty: Reconnecting Food, Nature and Community. Oakland: Food First Books; 2010. p. 15-31.
9. Friedmann H. Changing Food Systems from Top to Bottom: Political Economy and Social Movements Perspectives. In: Koç M, Sumner J, Winson A, editors. Critical Perspectives in Food Studies. Ontario: Oxford University Press; 2012. p. 16-32.
10. Giménez EH, Shattuck A. Food Crises, Food Regimes and Food Movements: Rumbblings of Reform or Tides of Transformation? 2011; 38 (1): 109-144. Erişim: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03066150.2010.538578?needAccess=true>. Erişim Tarihi: 10.06.2020.
11. Karakaya E. Agro Food System Transitions Exploring Alternative Agro Food Initiatives in Izmir, Turkey. İzmir: Graduate School of Engineering and Sciences of İzmir Institute of Technology. PhD Thesis; 2016.
12. Schnell SM. Food with Farmer's Face: Community Supported Agriculture in United States. Geographical Review. 2007; 97 (4): 550-564. Erişim: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1111/j.1931-0846.2007.tb00412.x?needAccess=true>. Erişim tarihi: 15.09.2020.

13. Lass DA, Lavoie N, Fetter TR. Market Power in Direct Marketing of Fresh Produce: Community Supported Agriculture Farms. Amherst, MA: Department of Resource Economics Working Papers; 2005. Erişim: <https://ideas.repec.org/p/ags/aea04/20092.html>. Erişim tarihi: 13.09.2020.
14. Galt RE, Ave OS. The moral economy is a double-edged sword: explaining farmer earnings and self-exploitation in Community Supported Agriculture. *Economic Geography*. 2013; 89 (4): 341-365. Erişim: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1111/ecge.12015?needAccess=true>. Erişim tarihi: 13.09.2020.
15. Dong H, Benjamin C, Rabinowitz AN. Factors impacting producer marketing through community supported agriculture. *PLoS ONE*. 2019; 14 (7): 1-13. Erişim: <https://journals.plos.org/plosone/article/file?id=10.1371/journal.pone.0219498&type=printable>. Erişim tarihi: 15.09.2020.
16. Perez J, Allen P, Brown M. Community Supported Agriculture on the Central Coast: The CSA Member Experience. The Center for Agroecology & Sustainable Food Systems, University of California Santa Cruz. 2003; Research Brief 1. Erişim: <https://escholarship.org/uc/item/5wh3z9jg>. Erişim tarihi: 29.08.2020.
17. Cooley JP, Lass DA. Consumer Benefits from Community Supported Agriculture. *Review of Agricultural Economics*. 1998; 20(1): p. 227-237. Erişim: https://www.jstor.org/stable/1349547?seq=1#metadata_info_tab_contents. Erişim tarihi: 29.08.2020.
18. Uribe ALM, Winham DN, Wharton M. Community Supported Agriculture Membership in Arizona. An Exploratory Study of Food and Sustainability Behaviors. *Appetite*. 2012; 59: 431-436. Erişim: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0195666312002036?via%3Dihub>. Erişim tarihi: 15.09.2020.
19. Bougherara D, Grolleau G, Mzoughi N. Buy Local, Pollute Less: What Drives Households to Join a Community Supported Farm? *Ecological Economics*. 2009; 68: 1488-1495. Erişim: <https://www.sciencedirect.com/sdfe/reader/pii/S0921800908004709/pdf>. Erişim tarihi: 15.09.2020.
20. Brehm JM, Eisenhauer BW. Motivations for Participating in Community Supported Agriculture and Their Relationship with Community Attachment and Social Capital. *Southern Rural Sociology*. 2008; 23 (1): 94-115. Erişim: <http://journalofruralsocialsciences.org/pages/Articles/SRS%202008%2023/1/SRS%202008%2023%201%2094-115.pdf>. Erişim tarihi: 15.09.2020.
21. Fami HS, Rad GH, Ghasemi J, Amini SS, Zadeh MS. Willingness and Preferences of Farmers and Urban Consumers for Participating in Community Supported Agriculture in Karaj County, Iran. *Journal of Food, Agriculture and Environment*. 2011; 9 (3&4): 226-229.
22. Pole A, Gray M. Farming Alone? What's up with the "C" in community supported agriculture. *Agric Hum Values*. 2013; 30: 85-100. Erişim: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10460-012-9391-9.pdf>. Erişim tarihi: 15.09.2020.
23. Pole A, Kumar A. Segmenting CSA members by motivation: anything but two peas in a pod. *British Food Journal*. 2015; 117 (5): 1488-1505. Erişim: https://www.academia.edu/15629165/Segmenting_CSA_members_by_Motivation_Anything_But_Two_Peas_in_a_Pod_?auto=download&email_work_card=download-paper. Erişim tarihi: 15.09.2020.
24. Cone C, Myrhe A. Community-supported agriculture: a sustainable alternative to industrial agriculture? *Human Organization*. 2000; 59 (2), p.187-197. Erişim: <https://www.jstor.org/stable/pdf/44126935.pdf>. Erişim tarihi: 29.08.2020.
25. Fletcher R. Protecting Local Food and Farms through Models of Shared Equity. İçinde: Kawano E, Masterson TN, Teller-Elsberg J, editors. *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet*. Amherst, MA USA: Papers and Reports from the U.S. Forum on the Solidarity Economy; 2009. p. 227-239.
26. Krabbe R. Community Supported Agriculture and Agri-Food Networks: Growing Food, Community and Sustainability. In: Farmer-Bowers Q, Higgins V, Millar J, editors. *Food Security in Australia*. New York: Springer Science + Business Media; 2013. p. 129-141.
27. Charles L. Community Supported Agriculture as a Model for an Ethical Agri-food System in North East England. Newcastle: PhD Thesis; 2012. Erişim: <https://theses.ncl.ac.uk/jspui/bitstream/10443/1749/1/Charles%2012.pdf>. Erişim tarihi: 24.08.2020.
28. Thompson CJ, Coşkuner Ballı G. Enchanting Ethical Consumerism The Case of Community Supported Agriculture. *Journal of Consumer Culture*. 2007; 7(3): 275-303. Erişim: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1469540507081631>. Erişim Tarihi: 22.08.2020.

29. Özkaya T, Yıldırım H. Topluluk Destekli Tarım, Gıda Grupları. İçinde: Timur A, editör. Gıda Toplulukları. İstanbul: Yeryüzü Derneği; 2018. s. 5-13.
30. Çelik Z. Gıda Toplulukları ve Aracısız Ürün Ağı Analizi. Meyve Bilimi. 2016; 1: 26-32. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/270271>. Erişim Tarihi: 22.08.2020.
31. Özden F. İzmir'de Gıda Grupları ve Topluluk Destekli Tarım. Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi. 2019; (5), s. 93-97. Erişim: <http://www.meltemizmeda.org/YuklenenDosyalar/Dergi/Ozden.pdf>. Erişim tarihi: 28.08.2020.
32. Yıldırım A, Şimşek H. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık; 2013.
33. Bashford J, Cross K, Eichinger W, Georgakakis A, Iserle M, Kern F, ve diğ. European Handbook on Community Supported Agriculture. Vienna: Community Supported Agriculture for European Project; 2013. Erişim: https://urgenci.net/wp-content/uploads/2015/03/CSA4EUrope_Handbook.pdf. Erişim tarihi: 16.04.2020
34. Anonim. TEIKEI "system, the producer-consumer co-partnership and the Movement of the Japan Organic Agriculture Association. Country Report for the First IFOAM Asian Conference; 1993. Erişim: <http://www.joaa.net/english/teikei.htm>. Erişim tarihi: 27.08.2020.
35. Ernst M. Topluluk Destekli Tarım. İçinde: Timur A, editör. Ostling SY, çev. Gıda Toplulukları. İstanbul: Yeryüzü Derneği; 2018. s. 64-77.
36. Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği. Küçük Üreticiyi İlgilendiren Mevzuat: Bir Gıda Topluluğuna Satış Yapan Her Üreticinin Bilmesi Gerekenler. 2015. Erişim: <http://gidatopluluklari.org/wp-content/uploads/2015/07/Kucuk-Uretici-Mevzuat-GT.pdf>. Erişim tarihi: 20.09.2020.
37. Parot J. The French Community Supported Agriculture Movement (AMAP) Facing Domestic Challenges, Hopes for European Support. 5th National AMAP Meeting. Urgenci; 2016. Erişim: <http://urgenci.net/5th-national-amap-meeting/>. Erişim tarihi: 03.09.2020.
38. Merrifield C, Yan S. CSA in China: An Introduction. The International CSA Network URGENCI. Erişim: <https://urgenci.net/csa-in-china-an-introduction-by-caroline-merrifield-and-shi-yan/>. Erişim tarihi: 16.09.2020.
39. Özçelik A, Güldal HT, Şahinli MA. Tarım Etiğinin Öncelikli Alanları: Durum, Sorunlar ve Beklentiler. İçinde: Taluğ C, Yalım YN, Ataman P, Kurtoğlu A, editörler. 2. Uluslar arası Tarım ve Gıda Etiği Kongresi Kongre Kitabı. 2020. s. 97-106.
40. Vural H. Tarım ve Gıda Güvenliğinde Etik İlkelerin Önemi. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi. 2015; 29 (2): 193-202. Erişim: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/228159> Erişim tarihi: 18.09.2020.
41. Metham B. Ethical Principles and the Ethical Matrix. In: Clark A, Ritson C, ed. Practical Ethics for Food Professionals. Chichester, West Sussex, England: Wiley-Blackwell Publication; 2013. p. 39-56.
42. Karaönder İ. Gıda Güvencesi ve Güvenliğinin Sağlanmasında Ceza Hukukunun Rolü. İçinde: Taluğ C, Yalım YN, Ataman P, Kurtoğlu A, editörler. 2. Uluslar arası Tarım ve Gıda Etiği Kongresi Kongre Kitabı. 2020. s. 213-217.
43. Resmi Gazete. Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu. 2010: 5996. Erişim: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5996.pdf>. Erişim tarihi: 18.09.2020.
44. Tansey G. Food Ethics in the UK – From Small Beginings to Food Citizenship and Beyond. İçinde: Taluğ C, Yalım YN, Ataman P, Kurtoğlu A, editörler. 2. Uluslar arası Tarım ve Gıda Etiği Kongresi Kongre Kitabı. 2020. s. 23-30.
45. Aydemir G, Ayman O, Başar G, Bulay S, Çelen Z, İskit S, ve diğ. Türeticinin El Rehberi. İçinde: Atik B, Ayman O, editörler. İstanbul: Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği Dönüşüm Kitaplığı; 2014. Erişim: http://www.bugday.org/blog/wp-content/uploads/2020/04/tureticinin_el_rehberi.pdf. Erişim tarihi: 27.08.2020.
46. Delind L. Considerably more than vegetables. A lot less than community: the dilemma of community supported agriculture. In: Adams, J. (Ed.), Fighting for the Farm. Philadelphia: University of Pennsylvania Press; 2003. p. 192-208.
47. Kocagöz U. Gıdanın Müşterekler Siyaseti. İçinde: Erdoğan E, Yüce N, Özbay Ö, editörler. Teoriden Mücadeleye Müşterekler Siyaseti. İstanbul: Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği; 2018. s. 122-137.
48. Polanyi K. Büyük Dönüşüm. Çev. Buğra A. İstanbul: İletişim Yayınları; 2003.
49. Dinler Z. Tarım Ekonomisi. 5. Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi; 2000.

50. Bennett CF. Reevaluating the Community – Building Potential of Community Supported Agriculture (CSA): A Case Study of the Washington State University CSA Program. Master's thesis. Washington State University School of Earth and Environmental Science. Washington: 2009. Erişim: <https://docplayer.net/147186498-Reevaluating-the-community-building-potential-of-community-supported-agriculture-csa-a-case-study-of-the-washington-state-university-csa-program.html>. Erişim tarihi: 03.09.2020.
51. The Food and Agricultural Organization of the United Nations (FAO). Right to Food Making it Happen: Progress and Lessons Learned through Implementation (Internet). Rome; 2011. Erişim: <http://www.fao.org/3/i2250e/i2250e.pdf>. Erişim tarihi: 03.09.2020.
52. Anonim. Halkın Gıda Politikası: Gıda Sistemimizi Dönüştürmek (İnternet). Ankara: Ekoloji Kolektifi Derneği; 2018. Erişim: <https://securservercdn.net/160.153.138.71/nm7.e04.myftpupload.com/wp-content/uploads/2018/06/Halk%C4%B1n-G%C4%B1da-Politikas%C4%B1-.pdf>. Erişim tarihi: 06.06.2018.
53. Özden F. Gıda Egemenliği Kimin Egemenliği? Etik ve Politik Bir İnceleme. İçinde: Taluğ C, Yalın YN, Ataman P, Kurtoğlu A, editörler. 2. Uluslar arası Tarım ve Gıda Etiği Kongresi Kongre Kitabı. 2020. s. 183-192.
54. Windfuhr M, Jonsen J. Food sovereignty towards democracy in localized food systems. ITDG Publishers; West Yorkshire; 2005. Erişim: https://nyeleni.org/IMG/pdf/foodsovereignty_itdg_fian_print.pdf. Erişim tarihi: 18.10.2019.
55. Oral N. Tarım ve Gıdada Çokuluslu Şirketlerin Egemenliği. İçinde: Oral N, derleyen. Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politikası. İstanbul: NotaBene Yayınları; 2013. s. 159-200.
56. Özden F. Doğadan Tüketicilere Tarımda Kapitalist Tahakkümün Kimi Görünümleri, Yabancılaşma ve Alternatifler Üzerine. Praksis Sosyal Bilimler Dergisi. 2017; 43: 741- 763.
57. Wright EO. Yirmi Birinci Yüzyılda Anti-Kapitalist Olmak. Çev. Yıldırım B. İstanbul: Nota Bene Yayınları; 2020.